

**ФАХОВА ПІДГОТОВКА ІСТОРИКІВ В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ
НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1865–1920 РР.)**

В статті вивчено особливості фахової підготовки студентів історико-філологічного факультету імператорського Новоросійського університету. Головну увагу приділено становленню професіоналів під керівництвом І. Линниченка, Ф. Успенського, М. Ланге та ін.

Ключові слова: фахова підготовка, історико-філологічний факультет, лекції, семінарські заняття, медальні роботи.

19 травня 2005 р. Україна приєдналася до Болонського процесу, тим самим взяла на себе зобов'язання внести зміни до національної системи освіти. Проте введення в університетах кредитно-модульної системи й отримання диплому «європейського» зразка не гарантує надання українськими вишами якісної освіти. Недаремно серед науковців точаться дискусії з приводу доцільності впровадження болонського процесу в Україні. Одні дослідники наголошують на необхідності повернення до радянських методів викладання, які начебто забезпечували високий професійний рівень випускників, інші – на збереженні старої національної системи освіти з поєднанням інноваційних прогресивних підходів до організації вищої освіти. Але всі вони сходяться в одному – необхідності врахування історичного досвіду в становленні нової національної системи вищої освіти. Адже впродовж XVIII–XIX ст. в Російській імперії починають функціонувати університети – Московський, Санкт-Петербурзький, Казанський, Дерптський (Юр'ївський), Харківський, Київський, Новоросійський, де поступово формувалася власна система підготовки висококваліфікованих спеціалістів, певні елементи якої були б корисні і в наш час.

Історія Новоросійського, нині Одеського національного університету імені І.І. Мечникова неодноразово ставала об'єктом дослідження науковців.

На даний момент ведеться робота з дослідження біографій відомих викладачів і випускників університету – І. Линниченка, О. Маркевича, А. Ніковського, М. Гордієвського, Ю. Липи та ін. Серед наукових розвідок даного характеру слід виділити статті О. Музичко та Н. Шалашної. Проблемі викладання русистики в Новоросійському університеті присвячена розвідка І. Гребцової, де авторка в хронологічній послідовності виклала матеріали про наукову й педагогічну діяльність викладачів кафедри російської історії. Окремі аспекти фахової

підготовки студентів в університетах Російської імперії, в тому числі й Новоросійському, висвітлюються на сторінках робіт Л. Курилко та Н. Левицької. Проте, поза увагою вітчизняних науковців залишилися проблеми становлення системи професійної підготовки гуманітаріїв у Новоросійському університеті.

1 травня 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею за наказом імператора Олександра II відкрито Новоросійський університет, який мав перетворитися на науковий центр Південної частини Російської імперії. Університет відкрито у складі трьох факультетів: історико-філологічного, юридичного й фізико-математичного. Згідно з університетським статутом 1863 р. на історико-філологічному факультеті діяло 11 кафедр. В 1868 р. факультет розділено на три відділення: слов'яно-руської філології, класичної філології й історичних наук. У вересні 1889 р. Рада університету запропонувала відкрити четверте відділення – романо-германської філології, але клопотання було відхилено [5, с. 175].

У перші десятиліття існування університету майбутні студенти від самого початку визначалися з відділенням, де вони бажали навчатися. Підготовка студентів здійснювалася відповідно до навчальних програм відділень. Впродовж чотирьох курсів студент мав засвоїти цілу низку обов'язкових й допоміжних предметів. Так, майбутні спеціалісти відділення історичних наук повинні скласти іспити з таких головних дисциплін як загальна історія, російська історія, історія російської літератури, історія філософії, церковна історія. До допоміжних предметів відносились класичні мови, слов'янські наріччя, слов'янські старожитності та історія всесвітньої літератури. Крім того, у студентів була можливість додатково відвідувати заняття з історії російського права, міжнародного права й політекономії [3, с. 2].

Проте, розподіл предметів на головні й допоміжні викликав незадоволення у викладацького складу, який постійно наголошував на

необхідності внесення кардинальних змін до навчальних програм. На думку викладачів університету, такий поділ призводить до того, що студенти легковажно відносяться до другорядних дисциплін. Прислухавшись до цих порад, Рада університету 12 листопада 1881 р. приймає рішення про новий розподіл студентів за відділеннями вже на 3-му курсі навчання. Впродовж двох перших років студенти історико-філологічного факультету вивчали ряд обов'язкових предметів – богослов'я, логіку, психологію, грецьку та латинську мови, слов'янські наріччя, порівняльне мовознавство, загальний курс з історії російської мови й літератури, загальний курс російської і всесвітньої історії, теорію мистецтва та загальний огляд історії мистецтв давнього, середнього й нового, французьку або німецьку мову. Лише після складання всіх необхідних іспитів студент мав право обрати для подальшого навчання одне з трьох відділень: класичне, слов'яно-руське чи історичне [3, с. 235–236].

Основний акцент в навчальному процесі студентів у Новоросійському університеті ставився на лекційні курси. Міністерство народної освіти жорстко контролювало процес відвідування студентами лекційних занять. Систематичні прогули каралися не допусками до складання курсових й підсумкових іспитів.

Кількість слухачів на заняттях залежала від науково-теоретичного рівня лекцій, фахової підготовки викладача та його ставлення до предмету. Студенти складали рейтинги науково-педагогічних кадрів, виділяючи серед них видатних, посередніх й незадовільних лекторів. Так, в колах університетської молоді повагою користувався викладач цілої низки курсів з історії філософії Р. Обринський. Його лекції з психології відвідувала така кількість студентів, що найбільша університетська аудиторія не могла вмістити усіх бажаючих. Студенти змушені були стояти вздовж стін, сидіти на сходинах кафедри біля ніг викладача або на колінах колег [5, с. 308]. Така популярність професора пояснювалась не лише вмінням лаконічно й правильною літературною мовою викладати матеріал, а й вимогливістю викладача під час іспиту [5, с. 306]. Повні аудиторії слухачів збирав колега Р. Обринського професор М. Ланге – засновник першої в Російській імперії лабораторії з вивчення експериментальної психології.

Успіхом серед студентської молоді користувався викладач курсів зі слов'янської філології В. Григорович завдяки колосальній обізнаності й неординарним підходом до студентів. На лекціях

Віктор Іванович зосереджував увагу слухачів на найактуальніших проблемах зі слов'янознавства, користуючись при цьому новою науковою літературою, недоступною студентам. На кожного зі своїх учнів він покладав такі надії, незалежно від здібностей студента, що той задітий за живе, робив все, щоб виправдати надії професора [5, с. 237].

Захоплених відгуків студентів удостоїлись лекційні заняття з історії Греції, Риму та середніх віків доцента, а згодом професора Ф. Успенського, який найскладніший матеріал міг викласти зрозуміло й цікаво, ніколи не вдаючись в деталі й майстерно виділяючи головну думку [1, с. 115]. Федір Іванович один з перших викладачів, який відійшов від загальноприйнятої традиції читання лекцій перед безмовною аудиторією. Він постійно намагався активізувати слухачів, задаючи дискусійні питання [1, с. 120].

Славою ерудита користувався викладач з загальної історії Ф. Брун. Нецікаві й малозмістовні лекції, які викладач читав з сильним німецьким акцентом, компенсувались енциклопедичними знаннями Філіпа Карловича з будь-якої історичної проблеми. По закінченню заняття його оточували студенти з різноманітними запитаннями. Після 2–3 секундної паузи професор Брун завжди давав відповідь або рекомендував літературу, де можна було знайти необхідний матеріал [5, с. 191].

Ораторським талантом були наділені викладач руської історії М. Смирнов та викладач загальної історії О. Брікнер. Але при цьому їх лекції не вважалися прикладом для наслідування серед професорського складу, оскільки науковий й методичний рівень викладання лекційного матеріалу був низьким. Лекції ординарного професора М. Смирнова представляли собою переказ праць декількох відомих істориків, тому і не викликали захоплення у студентів [5, с. 177–178]. На відміну від свого колеги, Олександр Густавович Брікнер набагато ретельніше готувався до лекції, під час якої намагався ознайомити слухачів з найновішою історіографією проблеми. Проте, робив він це настільки не систематично, що студенти не могли повністю засвоїти матеріал [5, с. 198].

«Грозою» студентів вважався викладач римської філології доцент Л. Воеводський, який полюблив насичувати лекції величезною кількістю імен і дат, знання яких вимагав від студентів [5, с. 290].

Рейтинг незадовільних лекторів очолював Федір Аристович Струве, викладач з грецької

філології. Значну частину навчального часу він присвячував розповідям про свої відрядження за кордон та хлібосольний прийом з боку іноземних колег. Як згадували згодом студенти, грецької мови він їх так і не навчив [5, с. 282].

Поглибленню знань студентів мала сприяти така організаційна форма навчальної роботи як семінарське заняття, яке було введено в навчальні програми Новоросійського університету з моменту його відкриття. При цьому слід зазначити, що кількість семінарів в 70-х рр. XIX ст. обмежувалась. На історико-філологічному факультеті практичні заняття велися з чотирьох дисциплін – слов'янської філології, латинської мови, загальної історії та історії мистецтв [2, с. 8]. Лише університетська Рада мала право збільшувати їх кількість, адже для цього необхідно було змінювати розклад, виділяти необхідне приміщення для проведення семінарів й закуповувати додаткові підручники та довідники [9, с. 272–273].

За короткий термін в університеті виробилась єдина форма проведення семінарських занять. Викладач визначав тему семінару, студенти в свою чергу, знайомилися з джерельною базою і вже на парі обговорювали прочитаний матеріал. Часто семінарські заняття переростали в справжню дискусію. Взагалі практичні заняття викликали інтерес у студентів й вони з радістю брали в них активну участь. Наприклад, семінарські заняття професора В. Григоровича, де студенти аналізували джерела слов'янської літератури, затягувалися далеко за північ і ніхто з присутніх не мав бажання раніше залишити кабінет за викладача [5, с. 241]. Згодом в університеті запроваджується традиція прочитання на семінарах рефератів [7, с. 16–18]. Через невелику кількість учасників на цих заняттях, студентам нічого не залишалось як щотижня готувати по декілька рефератів. Слухачам професора Ф. Успенського взагалі доводилось на один семінар писати по 2–3 роботи. При цьому вимоги до реферату були високими й задавалися вони на складні теми [1, с. 121].

Оцінюючи значення семінарських занять для фахової підготовки студентів, можна погодитись з думкою Л. Курилко, що поступово на їх базі формуються наукові школи того чи іншого вченого, під керівництвом якого відбувалося дослідження певної проблеми [4, с. 217]. Так, наприклад, в Університеті св. Володимира семінарські заняття стали основою для формування «київської документальної школи» В. Антоновича, ядро якої склали М. Дашкевич, П. Голубовський, Д. Багалій, М. Грушевський

та ін.; історико-етнографічного гуртка під проводом М. Довнар-Запольського, який став науковою школою для відомих учених-істориків Є. Сташевського, П. Смирнова, Б. Курца, В. Романовського.

В Новоросійському університеті зародились відомі школи патологів В. Підвисоцького та В. Вороніна, представниками яких були науковці зі світовими іменами О. Богомолець, Д. Заболотний, В. Філатов та ін. Слава фізико-математичного й медичного факультетів затьмарила діяльність історико-філологічного факультету. На перший погляд здається, що на факультеті не сформувалося жодної наукової школи. Але це твердження є помилковим, адже в університеті працювали видатні історики І. Линниченко, який фактично заклав основи історіографічних досліджень в Новоросійському виші; О. Маркевич, котрий першим в науковій практиці прочитав курс з історії Південної Росії, Ф. Успенський – видатний дослідник-візантіст, майбутній академік АН СРСР. Під керівництвом цих викладачів студенти знайомилися з новітніми історіографічними поглядами на різноманітні проблеми російської та зарубіжної історії, вчилися аналізувати джерела та писали наукові роботи, удостоєні медалей. Недаремно випускниками історико-філологічного факультету були видатний український історик і правник, економіст, творець української політології й державницького напрямку в національній історіографії, академік ВУАН М. Слабченко, літературознавець і журналіст А. Ніковський, видатний педагог, дослідник стародавньої історії та громадсько-політичний діяч М. Гордієвський.

Крім того, 1915 р. в Новоросійському університеті відкрився історичний гурток з метою об'єднати студентів, які цікавляться історією. За 1 крб. членського внеску за рік, молоді дослідники мали змогу збиратися разом для обговорення наукових доповідей, кращі з яких друкувалися в університетському періодичному виданні, організовувати науково-навчальні екскурсії та складати колекції [10, с. 171–172]. Аналогічний гурток об'єднував студентів-філософів. Під керівництвом знаних фахівців студенти мали змогу займатися науковою діяльністю й проявити свої здібності. Краща студентська молодь після вдалого складання іспитів могла залишитися в університеті для отримання наукового ступеня.

Перевірка рівня підготовки студентів велася за допомогою написання курсових напівкурсівих робіт з окремих предметів, а інакше кажучи, складання іспитів після

закінчення семестру чи повного вивчення дисципліни. 1907 р. згідно постанови Міністерства народної освіти студенти всіх імператорських університетів Російської імперії повинні здавати іспити лише після закінчення вивчення предмету [11, с. 242–243]. Також в Новоросійському університеті практикувалася традиція написання студентами праць для звільнення від оплати за навчання. Кожний студент мав право дослідити окрему наукову проблему й отримати можливість безкоштовно відвідувати заняття з обраного предмету. Слід зауважити, що студенти всіх вишів країни були позбавлені права самостійно обирати теми для своїх курсових та дипломних (кандидатських) робіт, це право залишалося за науковими керівниками.

Добрим доповненням у системі підготовки майбутніх фахівців стала традиція відзначати найкращі студентські твори нагородами і преміями, започаткована ще в 1837 р. Згідно «Правил о назначении и рассмотрении задач и присуждения установленных за их решения медалей» й університетських статутів 1863, 1884 рр. щорічно на урочистому університетському засіданні пропонувалися теми для досліджень від кожного факультету. Студенти всіх курсів навчання повинні були впродовж встановленого терміну написати роботу й передати її університетському чиновнику. Після чого дослідження без вказівки автора передавалося на розгляд професору, який і виносив вирок, чи заслуговує робота нагороди. Остаточна доля медалей вирішувалася на засіданні факультету, після чого рішення Ради повідомлялось ректору. На урочистих зборах оголошувались імена переможців, котрі отримували спеціальні посвідчення, а їх праці належало опублікувати в університетському періодичному виданні. Статут 1863 р. дозволив переможцям отримувати кандидатський ступінь без подання дисертації [6, с. 25]. Тоді як статут 1884 р. збільшив кількість нагород на факультеті до 4 (2 золоті й 2 срібні). Всього за роки існування імператорського Новоросійського університету студенти історико-філологічного факультету отримали 52 нагороди, з них 31 золота медаль й 21 – срібна. Цікаво, що при визначенні теми конкурсних робіт Рада факультету перевагу надавала джерелознавчій проблематиці (40%). Перед студентами ставилися завдання не лише дослідити історію створення й зміст пам'ятки, а й зробити якісний переклад.

Також, слід наголосити, що викладачі факультету основний акцент робили на вивченні російської історії. Під керівництвом Г. Перетят-

ковича, І. Линниченка, Е. Трифільєва, В. Істріна студентами була написана низка робіт з російської історії й пам'яткознавства XVI–XVIII ст.

Питому вагу в навчальному процесі університету становили філософські дисципліни. Логіка й історія філософії в навчальних програмах визначались як обов'язкові предмети, а кафедра філософії вважалась однією з провідних. Під час викладацької роботи на кафедрі професора М. Ланге з періодичністю у декілька років студенти писали наукові роботи, присвячені аналізу поглядів Локка, Лейбніца, Канта, Вундта й інших, за які отримували нагороди найвищого ґатунку.

Аналіз медальних робіт, написаних студентами історико-філологічного факультету Новоросійського університету дає змогу стверджувати, що попри значну кількість праць, відзначених нагородами, жодна з них не стала визначною в вітчизняній історіографії (відсутній індекс посилань на дані розвідки) на відміну від досліджень студентів Університету св. Володимира. Адже й досі неперевершеними вважаються наукові твори М. Дашкевича, П. Голубовського, В. Данилевича, О. Грушевського написані під керівництвом В. Антоновича й присвячені історії окремих князівств Київської Русі. Тобто медальні роботи студентів Новоросійського університету поступаються за своїм рівнем аналогічним працям їх київських колег.

Революційні події 1917–1921 рр. призвели до реорганізації Новоросійського університету, на його основі утворився Інститут народної освіти. В навчальному закладі мали змогу навчатися представники пролетаріату й селянства, при фаховій підготовці яких повністю відкидалися дореволюційні методи. Наприклад, традиція нагороджувати студентів медалями відійшла в минуле.

Отже, аналіз джерел і літератури виявив, що з моменту створення університету домінувала як лекційна так й практична форма подачі матеріалу, які забезпечували студентів необхідними базовими знаннями. Особливою популярністю серед молоді користувалися семінари, де велися жваві дискусії і студенти отримували змогу висловлювати власні думки. Найкращі студенти мали можливість відточити свій професіоналізм в гуртках та під час написання конкурсних наукових робіт, які не рідко відзначались медалями. Проте, рівень підготовки майбутніх спеціалістів на історико-філологічному факультеті поступався аналогічним факультетам Київського й Харківського університетів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Готалов-Готлиб А. Г. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // Византийский временник. – 1947. – Т. 1 (26). – С. 114–126.
2. Краткий отчет императорского Новороссийского университета в 1871/72 акад. году // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1873. – Т. 9.
3. Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета в 1877/8 акад. году // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1879. – Т. 27.
4. Курилко Л. Ф. Еволюція педагогічного процесу в системі університетської освіти України (XIX – початку XX ст.) / Л. Ф. Курилко // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – 2011. – Вип. 4. – С. 208–225.
5. Маркевич А. В. Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета (Историческая записка) // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1890. – Т. 53. – 733 с.
6. Общий устав императорских российских университетов (18.06.1863). – К., 1863.
7. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского Университета за 1901 год // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1903. – Т. 90.
8. Протокол заседаний сонета и нов. Ун. // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1882. – Т. 34.
9. Протоколы заседаний совета и нов. Ун. // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1883. – Т. 36.
10. Устав Студенческого исторического кружка при Императорском Новороссийском университете // Записки императорского Новороссийского Университета. – 1916. – Вып. VIII.
11. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / под ред. Д.И. Багалея, И.П. Осипова. – Х., 1911. – 280 с.

© *Наталія Соколова*
(Киев)

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ИСТОРИКОВ В ИМПЕРАТОРСКОМ НОВОРОССИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1865 – 1920 ГГ.)

В статье изучены особенности профессиональной подготовки студентов историко-филологического факультета императорского Новороссийского университета. Основное внимание уделяется становлению профессионалов под руководством И. Линниченко, Ф. Успенского, М. Ланге и др.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, историко-филологический факультет, лекции, семинарские занятия, медальные работы.

© *Nataliya Sokolova*
(Kyiv)

PROFESSIONAL PREPARATION OF HISTORIANS IN EMPEROR'S NOVOROSSIYSK OF UNIVERSITY

In the article features are studied professional preparation students of historico-philological faculty of emperor's Novorossiysk of university. Basic attention is spared becoming professionals under guidance of I. Linnichenko, F. Uspensky, M. Lange et al.

Key words: professional preparation, historico-philological faculty, lectures, seminar employments, medal works.

До редакції надійшла 8.02. 2013.

УДК 94(477.42) “18/19»

© *Фатіма Хададова*
(Житомир)

ДО ПИТАННЯ ВИБОРІВ У МІСЬКІ МАГІСТРАТИ ВОЛИНИ (КІНЕЦЬ XVIII – І ПОЛ. XIX СТ.)

У статті здійснено огляд законодавчих норм на основі яких здійснювалися вибори до магістратів міст Волині, окреслено коло виборців урядовців магістрату, а також осіб, які претендували на магістратські посади, описано власне процедуру виборів.

Ключові слова: магістрат, виборні посади, ратмани, бургомістри.